

ROMOLOGIJA: POJAM I PREDMET

Prof. dr Rajko Đurić, viši savetnik Zaštitnika građana Srbije

Romologija je postala predmet univerzitetskih studija u Evropi tek krajem XX veka. Iz toga su proistekli razlozi i potreba da se odrede osnovni pojmovi i predmet romologije i predstavi njen razvoj.

Pojam. - Naziv romologija izveden je od narodnog imena, Romi, (romski, sg. Rrom, pl. Rroma) i grčke reči logos, „reč“, „govor“, „um“, „razum“, „moć mišljenja i rasuđivanja“, itd. U duhu savremenih prevoda, moglo bi se, dakle, reći da je romologija logos o Romima. (Ranije su korišćeni pojmovi „ciganologija“ i „džipsologija“, koji nemaju više naučnu vrednost. Jer, kako je naučno dokazano, ti pojmovi su pogrešni i politički nekorektni.) Taj pojam je, dakle, sličan pojmovnim nazivima nauka kao što su, albanologija, turkologija, indologija, japanologija itd., ili judaistika, koja bi, zbog slične istorijske sudbine Jevreja i Roma, naročito zbog dijaspore i holokausta, mogla biti najbolji uzor za romologiju.

Predmet. - Predmet istraživanja romologije je život Roma u svim njegovim pojavnim formama (istorija, kultura, društvo, jezik, literatura itd.). Što znači, njen predmet je grupa ljudi koji, po svom istorijskom poreklu, etničkim, kulturnim, jezičkim i drugim osobenostima i istorijskoj sudbini i svesti, predstavljaju određenu zajednicu. Članovi te zajednice, danas građani mnogih evropskih i vanevropskih država, žive u dvostrukim društvenim sistemima. Vladajući i dominantan sistem ispoljava se u odnosu na njih najčešće kao spoljašnji i izvor je pretnji i opasnosti, dok im se njihov vlastiti sistem pojavljuje kao unutrašnji i deluje im smisleno. Reč je, dakle, o ljudskoj i društvenoj grupi, koja ima specifičan položaj i u kojoj se prepliću mnogobrojni neusklađeni i sukobljeni društveni odnosi i interesi.

S druge strane, to je zajednica, u kojoj se usled pomenutog položaja i odnosa, manifestuju različite pojave. Romologija može naučno opisati, objasniti i razumeti te odnose i pojave u saradnji sa društvenim naukama, naročito sa sociologijom i njenim disciplinama.

Osim toga, zadatak romologije je da rekonstruiše razne pojave i događaje iz istorijskog i kulturnog života Roma. Reč je, dakle, o činionicima koji su na određenim geografskim i socijalnim prostorima i u određenim istorijskim periodima izazivali konkretne događaje i podsticali procese koji su dali pečat njihovoj istoriji i snažno obeležili njihov društveni i kulturni život, njihove društvene odnose i društvenu svest. Da bi postigla maksimalnu konkretnost, romologija je upućena na saradnju sa istorijom i njenim disciplinama.

Unutar romologije, kao posebna akademska disciplina, postoji **romistika**. Romistika istražuje romski jezik i literaturu na romskom u njenoj istorijskoj i sadašnjoj pojavnosti, dokumentuje i posreduje. Pojednostavljeno, ona se deli na romsku filologiju i romsku literaturu. Romska filologija istražuje, dokumentuje i posreduje

razvoj romskog od njegovih početaka do danas. Oblasti istraživanja romske filologije su delovi lingvističkih disciplina, kao što su fonetika, fonologija, morfologija, sintaksa, semantika, pragmatika, etimologija, dijalektologija, istorijska lingvistika i sociolingvistika. Osim staroindijskih jezika, pvenstveno sanskrita, i pojedinih novoindijskih jezika, koji su u bliskom srodstvu s romskim, romska filologija uzima u obzir još jezike koji su vršili uticaj na romski kao što su, recimo, iranski, jermenski, turski, grčki, slovenski, rumunski itd. Romska književnost istražuje se i izlaže istorijski i po autorima, a što se tiče sadržaja, po vrstama, formama, temama i motivima.

Prema tome, romologija je multi i interdisciplinarna akademska disciplina, čiji se predmet sastoji iz kompleksa istorijskih pitanja i problema, kao i čitavog niza drugih pitanja i problema koji proističu iz procesa praktične interakcije romske zajednice i njenih članova sa svetom, u rasponu od Indije do Evrope, a potom od Evrope do vanevropskih zemalja.

S obzirom na to da su predmet i metod nerazdvojno povezani, romologija koristi one metode istraživanja koji najviše odgovaraju specifičnostima njenog predmeta proučavanja. Nužno je, pri tom, imati na umu da je u tom predmetu uvek sadržana kompleksna ljudska delatnost i društvenoistorijska realnost, i da su obe podložne transformaciji.

Istorija. - Potreba za romologijom iskazana je javno krajem šezdesetih godina XX veka. Ta potreba proistekla je, s jedne strane, iz teorijsko-kritičke svesti društvenih i istorijskih nauka i, sa druge, iz težnje i kritičke svesti samih Roma, koji su počeli prvi put da se suočavaju sa holokaustom – (koji su preživeli kao i Jevreji) – i sa vlastitim društvenim položajem, ljudskim i kolektivnim pravima i slobodama.

Na osnovu činjenica da se Romi nalaze u najtežem položaju u svim evropskim državama, i da su najveće žrtve rasizma i rasne diskriminacije, čemu je jedva poklanjana naučna pažnja, javio se nakon toga zahtev da se konstituiše romologija. Taj zahtev, koji su podržali mnogi progresivni naučnici, intelektualci i profesori univerziteta, integralni je deo težnji i zahteva da se prevaziđe nečovečno stanje, odnosno promene svi društveni uslovi i odnosi, koji su doveli do toga da egzistencija tog naroda izgubi društveno i političko, pa čak i ljudsko značenje. Svest o potrebi romologije, njenom naučnom značaju i vrednosti, deo je, dakle, emancipatorske svesti koja je bitna odlika one filozofske i naučne svesti, koja u istini i slobodi vidi temeljne i nedeljive naučne, ljudske i društvene vrednosti.

U skladu s tim je i osnovno polazište romologije: Romi su, pre svega, ljudi, deo čovekovog sveta i ljudskih odnosa. Filozofska saznanja, koja polaze od ontoloških, epistemoloških i aksioloških pretpostavki, i kritička razmišljanja o tom svetu i društvenim odnosima čine njen horizont. Koristeći ta saznanja i kritička razmišljanja kao „kompas“, ona nastoji da sagleda, objasni i razume mesto i položaj Roma u svetu u kojem žive, koji je istovremeno svet mnogih drugih naroda, etničkih zajednica i nacionalno-manjinskih grupa.

Zajedno s ostalim naukama, romologija je uočila da je svakodnevni život Roma u mnogim evropskim i vanevropskim zemljama upečatljiva slika postojećeg društvenog stanja i vladajućih društvenoekonomskih odnosa. Svakodnevni život tog naroda pokazuje, u stvari, da je ljudski život onečovečen i opustošen, i da ljudi, pod pritiskom vladajućih društveno-ekonomskih i političkih odnosa, egzistiraju kao ponižena, ugnjetena, napuštena i prezrena bića. Ta slika života Roma, u kojoj su vidljivi kako otisci

bede iz mnogih minulih vekova, tako i otisci bede koja je produkt društvenog života u sadašnjosti, jeste dokaz da je pervertiranje antropologije u zoologiju bio i ostao sastavni deo istorije i politike mnogih evropskih i vanevropskih država. Sastavni deo tog procesa pervertiranja bila je ciganologija, koja je pokušavala da postane „naučni ram“ za tu sliku i koja je utemeljila anticiganizam. Ciganologija se pojavila najpre u Nemačkoj, a potom se, preko zemalja nemačkog govornog područja, počela širiti i u drugim zemljama Evrope.

Zbog toga je neophodno izložiti nastanak ciganologije, njen tematski, teorijski i metodološki kontinuitet, kako bi se na taj način pojmi i njen „kognitivni identitet“, sa svim posledicama koje iz toga proističu. Polazeći od shvatanja Volfganga Kašube (Wolfgang Kaschuba), koji smatra da predstavljanje naučne istorije jednog faha liči u mnogim aspektima na biografiju koja se piše sa ciljem konkurisanja za određeno radno mesto, kritički osvrt na ciganologiju započecemo izlaganjem biografije njenog osnivača.

Hajnrih Moric Gotlib Grelman (Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann, 1756–1804) smatra se osnivačem ciganologije. Pošto je 1781. završio studije na filozofskom fakultetu u svom rodnom mestu, Jeni, Grelman je prešao u Getingen, tadašnju Meku nemačkog prosvetiteljstva, sa namerom da doktorira i ostvari akademsku karijeru. Zahvaljujući pomoći i podršci koju mu je svesrdno pružio Hristijan Vilhelm Bitner (Christian Wilhelm Bütner, 1716–1801), profesor istorije prirode i hemije na univerzitetu u Getingenu – (koji se interesovao i za lingvistiku) – Grelman je napisao i odbranio disertaciju o Romima.

Ta disertacija je publikovana 1783. godine, pod naslovom „Cigani. Jedan istorijski pokušaj o načinu života i mišljenja, običajima i sudbini ovog naroda u Evropi, uz njegovo poreklo“. („Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksahle dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge“). Ona je važila vrlo dugo kao „standardno naučno delo“ o Romima: doživela je sedam izdanja i prevedena je na engleski 1787. i 1807, francuski 1788. i 1810. i holandski 1791. godine.

Na osnovu dosadašnjih analiza te knjige i novih saznanja o njenom autoru, mogu se izvući zaključci: (a) o autoru te studije, (b) duhovnom i naučnom stanju koje je vladalo na univerzitetima u tadašnjoj Nemačkoj, (c) teorijskoj i naučnoistraživačkoj svesti o Romima toga doba, (d) karakteru te studije i njenom uticaju na dalja istraživanja Roma u Nemačkoj i Evropi, i (e) posledicama tih istraživanja i tekstova po Rome, njihov život u Nemačkoj i drugim evropskim državama toga vremena, itd.

Grelman nije u stvari pokazivao naučni interes za Rome. On je prihvatio da napiše doktorsku tezu o Romima po sugestiji H. V. Bitnera. Za tu svrhu koristio je sakupljeni materijal o Romima, koji se nalazio u ličnoj arhivi H. V. Bitnera. Pojedini nemački lingvisti – kao, recimo, Johan Hristian Hristof Ridiger (Johann Christian Christoph Rüdiger, 1751–1822) – ili pojedini engleski naučnici, bili su pre Grelmana već čvrsto uvereni da su Romi poreklom iz Indije.

Istraživanje porekla Roma i njihovog jezika bilo je, osim toga, podstaknuto konkursima pojedinih akademija nauka, naročito Švedske akademije nauka. (Ishod rezultata tih konkursa ostao je sve do današnjeg dana nedovoljno rasvetljen!)

Drugi deo materijala, koji je Grelman koristio za pisanje svoje disertacije, poticao je iz naučnih arhiva Austrije. Istraživanje Roma bilo je u Austriji u vreme carice Marije

Terezije i njenog sina Josifa II deo potreba i zahteva državne politike. Naime, austrijska država pokušavala je tada, koristeći razne mere, da asimilira Rome.

Grelman nije naveo u svojoj disertaciji izvore materijala koji je koristio, niti je pomenuo knjigu J. H. H. Ridigera *O jeziku i poreklu Cigana iz Indije (Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien)*, koja je objavljena 1782. u Lajpcigu.

U međuvremenu je dokazano da je Grelman znao da postoji ta Ridigerova knjiga. Međutim, ona nije uopšte pomenuta u njegovoj disertaciji!

U ovom slučaju nije reč samo o kompilaciji, koja je – kako svedoči istorija nauke – bila relativno česta pojava. Grelmanova knjiga je primer nepoštovanja elementarnih naučnih principa i pravila i potpunog odsustva morala i etike u naučnoistraživačkom radu. Neobično je, međutim, da se to dogodilo baš u epohi prosvetljenosti, u kojoj je, osim ostalog, Imanuel Kant (1724–1804) formulisao čuveni kategorički imperativ.

Istorijska istraživanja pokazuju da je Nemačka tokom XVIII veka donela 68 zakona protiv Roma! Raspoloživi podaci svedoče o tome da nijedan nemački filozof ni naučnik nije digao svoj glas protiv tih zakona... Novija istraživanja pokazuju da su mnogi istraživači Roma bili upregnuti u kola državne politike, čije su varvarske mere protiv tog naroda pokušavali zatim da „naučno opravdaju“.

S druge strane, u tom veku oživeo je interes za istraživanje jezika raznih naroda. Na prelazu iz XVIII u XIX vek univerzitet u Getingenu postao je vrlo važan centar za studij sanskrita i lingvistička komparativna istraživanja. To je uslovalo da u polje naučnog interesovanja uđe i romski jezik. Ali, u toj trci do „naučnih otkrića“ korišćena su i razna nenaučna sredstva. Među tim sredstvima ima i onih koja nose pečat makijavelizma, pa čak i kanibalizma. Na primer, ustanovljeno je da je u nekim „naučnim zbirkama“ bilo čak romskih lobanja! Johan Fridrih Blumenbah (Johann Friedrich Blumenbach, 1752– 1840), nemački etnolog i osnivač antropologije, koji je bio takođe student pomenutog Bitnera, imao je u svojoj „naučnoj zbirci“ – kako je činjenično utvrđeno – pet „klasifikovanih“ romskih lobanja!

Grelman je klasifikovao Rome „kao narod Orijenta, za koji je karakterističan“, kako je tvrdio – „orijentalni način mišljenja“. Osnovna odlika tog načina mišljenja jeste „kulturalna nepromenljivost“. Prema njegovom shvatanju i oceni, taj „način mišljenja“, koji je jedna od suštinskih odlika Roma, „u suprotnosti je sa svim aspektima građanskog života“.

Nastojeći da pronade razne druge karakteristike, koje su „tipične“ za „način mišljenja i života“ Roma kako bi na osnovu toga utvrdio „zakonitost“, Grelman je konstruisao kauzalni odnos između njihovog etničkog porekla i njihovog društvenog života. Tako je, u stvari, stvorio veštačku sliku o Romima, koja je bila gotovo podudarna sa vladajućim predrasudama o tom narodu ili slična onoj iz policijskih izveštaja Nemačke i mnogih drugih evropskih država!

Na osnovu analiza romskog jezika, Grelman je saopštio da su Romi narod indijskog porekla. Međutim, on ih je doveo u vezu sa indijskim parijama. Jer, on je smatrao da je njihov život u Evropi podudaran sa životom parija u Indiji. Grelman je na taj način stvorio „zatvoren krug“, unutar koga je na nenaučan i neistinit način opisivao i objašnjavao razne pojave iz društvenog i kulturnog života Roma, pa čak i njihov spoljni, fizički izgled! O tome najrečitije svedoči jedan iskaz iz njegove knjige: Romi ne bi „izgledali kao negroidi“ kada bi prestali da žive „na ciganski način“, tj. bez rada!

Iz tog „zatvorenog kruga“, u čijem centru je ime „Cigani“, zrače istovremeno ekstenzionalna i intenzionalna značenja. Slikovito kazano, on podseća na crtež koji

prikazuje da se može staviti šaka na usta i prstom druge ruke ukazati na neku stvar ili pojavu. I, s druge strane, na crtež koji prikazuje da se može zatvorenih očiju predstaviti jedna stvar ili pojava, ako su one u vezi sa rečima ili imenom u kojima je sadržan veći broj značenja.

Grelmanova studija je svojevrsni uvod u anticiganizam, koji je, počevši od XV veka, počeo da se širi i učvršćuje, najpre u naučnim oblastima u Nemačkoj, a potom i u mnogim drugim zemljama Evrope. Pored „načina mišljenja“ i „načina života“, u toj konstruisanoj slici o Romima izdvajaju se kao naročite karakteristike „nerad“, „odsustvo religije“, „život bez društvenih i moralnih normi“, fiziognomija, anatomija, boja kože i jezik.

Filozofija prosvetiteljstva nije, dakle, uspela da postane kritički korektiv duha vremena ni u odnosu na Jevreje, niti u odnosu na Rome. Čak je i Imanuel Kant – inače prvi evropski mislilac koji je izložio hipotezu o indijskom poreklu Roma – dao doprinos anticiganizmu! Naime, polazeći od stava da se između „rasa“ može uspostaviti razlika na osnovu njihove „sposobnosti za napredak“, Kant je konstruisao „lestvicu rasa“, na kojoj Indijanci zauzimaju poslednje mesto, a posle njih su Crnci itd.! Što se tiče Roma – (koji, prema Kantovim rečima, imaju „indijsku boju kože“ ili „pravu cigansku boju“) – taj filozof je tvrdio da njima nedostaje „nagon za delatnost“, tj. da oni ne poseduju u dovoljnoj meri radnu sposobnost.

Pod uticajem Kantovog učenja o rasama, interesovanje za Rome pokazao je Hristian Jakob Kraus (Christian Jakob Kraus, 1753–1807), jedan od Kantovih najdarovitijih studenata, a zatim njegov kolega, predavač praktične filozofije. Kraus je bio pokretač interdisciplinarnog empirijskog istraživačkog projekta o Romima – njihovog „jezika, porekla, fiziognomije i socijalnog i moralnog karaktera“.

Prema sačuvanim svedočanstvima, Kraus je najpre posetio zatvor u Kenigsbergu (!), u kome se nalazila jedna grupa Roma, osuđena na smrt vešanjem. To su bili Romi Pruske, koji su osuđeni na osnovu edikta od 5. oktobra 1725. Na osnovu tog edikta, vlast je mogla uhapsiti svakog Roma i poslati ga bez suđenja na vešala!

Prema formulaciji tog profesora praktične filozofije na Kenigsberškom univerzitetu, „tri stvari su kod Roma najinteresantnije: njihov originalni jezik, njihovo neevropsko telo, i njihov negrađanski karakter“. Kako je istakao, te „tri stvari“ su „veoma važni problemi“ za „istraživača istorije čovečanstva“.

Na osnovu sastavljenog upitnika o jeziku Roma, Kraus je izrazio uverenje – (u isto vreme kada i Ridiger) – da su Romi indijskog porekla. Međutim, on je smatrao da je za izvođenje te naučne istine o poreklu Roma potrebno sakupiti još dokaza.

Tražeci odgovor na treće pitanje, Kraus je u pomenutom istraživanju napisao da Romi „nisu prihvatili građanski način života“, iako „žive među civilizovanim narodima Evrope od 1417. godine“. Glavna prepreka je to što oni „imaju svoj način života“.

Po gledištu mnogih kritičara, jedan od suštinskih poduhvata prosvetiteljstva predstavlja transformacija mitosa u logos. Taj proces transformacije snažno je podstakao nastanak i razvoj instrumentalnog uma, čije su glavne intencije iskorišćavanje i proračunljivost. Osim vladavine nad prirodom, to je otvorilo put još društvenoj represiji i nasilnoj političkoj vladavini.

Te odlike i težnje prosvetiteljstva – koje su najpre Maks Horkhajmer i Teodor Adorno podvrgli razornoj kritici u Dijalektici prosvetiteljstva“, a zatim 1993. godine Hans-Joachim Nieman („Strategija uma“, „Die Strategie der Vernunft“) – došle su do

izražaja i u tekstovima pomenutih nemačkih filozofa i naučnika o Romima. Autori tih tekstova, na kojima je zasnovana i utemeljena ciganologija, paradigmatičan su primer nedoslednog uma. Taj nedosledni um bio je, s jedne strane, u dosluhu sa varvarstvom, koji je prema Romima ispoljen naročito u Austriji i Nemačkoj. S druge strane, „strategija“ tog „nedoslednog uma“ otvorila je put novom varvarstvu.

Po oceni kritičara, prosvetiteljstvo se pokazalo kao oblik masovne prevare.

Antisemitizam i anticiganizam, koji su bili vrlo proširene društvene pojave u Evropi, dobijaju od tada, s jedne strane, sve čvršće oblike i izraze u filozofiji, nauci, umetnosti i religiji. Posmatrano sa druge strane, anticiganizam i antisemitizam počinju da se institucionalizuju. Naime, država i njeni organi počinju da stvaraju posebne ustanove koje su nadležne za Rome i Jevreje.

Eto, dakle, primera iz istorije evropske nauke koji pokazuje kapitulaciju uma, gaženje istine i naučne etike, sa dalekosežnim posledicama.

Literatura

Awosusi, Anita: *Stichwort, Zigeuner*, Heidelberg, 1998.

Binns, Dennis: *A Gypsy Bibliography*, Manchester, 1982.

Đurić, Rajko: *Istorija Roma*, Beograd, 2006.

Kaschuba, Wolfgang: *Einführung in die Europäische Ethnologie*, München, 2006.